

Dariusz Kiszczak, LSCDN w Lublinie

Jarosław Iwaszkiewicz o powstaniu styczniowym w opowiadaniu ‘Heydenreich’,
(Poznań 1964). – (szkoła ponadgimnazjalna)

Cz. I Geneza powstania tekstu. Uczniowie zwracają uwagę na datę pod opowiadaniem: Rzym 1964. Tekst powstał więc w 100- lecie powstania styczniowego. Zastanawiają się nad miejscem napisania utworu. Nauczyciel może zalecić prace w grupach (lub jako pracę domową) wyszukanie informacji biograficznej o pobycie Jarosława Iwaszkiewicza w Rzymie w 1964 r. Istotny byłby również kontekst historyczny: udział obcokrajowców w powstaniu styczniowym, zwłaszcza Włochów z płk Francesco Nullo, jednym z dowódców ruchu zjednoczeniowego Włoch i ‘prawej ręki’ legendarnego Garibaldi. Nauczyciel może również zapytać o motywy, którymi kierowali się obcokrajowcy biorący udział w powstaniu styczniowym: idea ‘Za waszą i naszą wolność’, ruchy rewolucyjne związane z Wiosną Ludów, rodzący się ruch socjalistyczny, sprzeciw kół demokratycznych i postępowych wobec caratu.

Kolejny kontekst – biograficzny: udział rodziny pisarza w powstaniu styczniowym (Jego ojciec Bolesław oraz stryj Zygmunt walczyli w powstaniu styczniowym) – Zadania kontekstowe uczniowie mogą zrealizować jako pracę domową albo pracę na lekcji z dostępem do Internetu. (Najnowszym opracowaniem popularnonaukowym historycznym może okazać się numer 26 ‘Ad rem’, poświęcony powstaniu styczniowemu, zwłaszcza rozmowa z prof. Wiesławem Śladkowskim).

Drugi wątek kontekstowy – historia najnowsza nawiązująca do powstania styczniowego, (nawiązanie obecne w kompozycji i fabule opowiadania Iwaszkiewicza) powojenna: walki oddziału mjr ‘Zapory’ w okolicach Puław i Kazimierza. Rajd ‘zaporczyków’ na Kazimierz, tutaj źródło: Odszukaj artykuł o rajdzie oddziału mjr Zapory na Kazimierz Dolny (http://www.lscdn.pl/ftp/Adrem/Ad_9.pdf)”.¹

Nauczyciel nie musi wyjaśniać kontekstu i związków ‘żołnierzy wyklętych’ z opowiadaniem Iwaszkiewicza. Dopiero podczas lekcji w wyniku pracy z tekstem, wskaże powody przywołania, wydawałoby się nieprzystających wydarzeń powojennych i walk partyzanckich z systemem stalinowskimi w Polsce, z walkami z lata 1863 r. opowiedzianymi przez narratora opowiadania.

Cz. II Praca uczniów z tekstem, praca w grupach, indywidualna. (Nauczyciel zleca uczniom przeczytanie opowiadania w domu, nie jest długie, całość można skserować, a wybrane fragmenty, istotne do analizy i interpretacji tekstu rozdać na lekcji).

Nauczyciel zadaje pytania dotyczące kompozycji utworu i strategii narracyjnych, czasu narracji oraz fabuły: (podstawowe pytania z poetyki) we wstępie narrator personalny, posługujący się l. mnogą – dlaczego?, podaj przykłady, wyjaśnij odczucia odbioru tekstu, zwróć uwagę na czas historyczny. W rozwinięciu fabuły narracja trzecioosobowa. Skąd ta zmiana, wytłumacz przez porównanie, wskaż przykłady i wyjaśnij narrację 3osobową, itp.

Z technik narracyjnych przejście do analizy kategorii przestrzeni. Uczniowie przywołują nazwy miejscowości, cytują wypowiedzi narratora personalnego i auktorialnego: okolice Kocka, ‘ziemia przesiąknięta krwią partyzantów’ – uczniowie z naszego regionu bez trudu usytuują miejscowości: (Żyrzyn, Kock, Puławy, Kazimierz)

Nauczyciel powinien zwrócić uwagę na wypowiedzi narratora ze wstępu i jego cel pobytu w okolicach Puław i Żyrzyna. Na początkowe nawiązanie do walk partyzanckich (niekoniecznie z okresu okupacji ‘czasu ostatniej wojny’ – ogólnikowe określenie, czas rozciągnięty poza ramy ‘wyzwolenia’ Lubelszczyzny, warto zwrócić uwagę, że przywołany rajd mjr Hieronima Dekutowskiego na Kazimierz odbył się w 19 maja 1945 – jedenaście dni po kapitulacji Niemiec).

‘Heydenreich’ – tytuł opowiadania odnosi się do postaci historycznej. Należy zlecić uczniowi, uczniom przygotowanie krótkiej noty informacyjnej o tej postaci, jego roli w powstaniu styczniowym, zwłaszcza w okresie kampanii letniej ‘Kruka’ na Lubelszczyźnie w 1863 r. W mini referacie koniecznie uwypuklić narodowość bohatera powstania, jego służbę w carskiej armii. Informacje niezbędne do przeprowadzenia analizy postaci, nie tylko bohatera tytułowego.

Pytania dotyczące postaci: charakterystyka z wykorzystaniem zarówno języka bohaterów, jak i narratora. Na co warto zwrócić uwagę? - na paradoksy postaw wynikających z udziału walczących Polaków po stronie carskiej i powstańczej:

- bohaterowie mówią: ‘Jesteśmy Polakami’ – choć wydawałoby się, że są przedstawicielami innych narodowości: por. Laudański i płk Ćwieciński – to oficerowie carscy; Heydenreich – to Niemiec, syn Francuski i płk rosyjski. Przy okazji pary oficerów carskich bardzo istotna analiza kontekstowa, przywołanie

tradycji literackiej, zwłaszcza Mickiewiczowskiej Oficer Moskal Nikita Ryków i mjr Płut z ‘Pana Tadeusza’ – ich narodowość i stosunek do ‘buntu’ na Litwie.

Konsekwencje tych różnych postaw Polaków i obcych zawarte w tekście. Uczniowie powinni poszukać w opowiadaniu wypowiedzi bohaterów dotyczących wykonywania przez Polaków obowiązków wojskowych, np. Laura podejrzewa ‘Kruka’ o zdradę, bo chce rozpuścić 3 tysiące powstańczego wojska, bo nie ma dla nich amunicji. ‘Kruk’, który wypuszcza na wolność rosyjskich jeńców, nie tylko oficerów. Por. Laudański na służbie carskiej ukrywa swoją tożsamość, nawet unika jęz. polskiego i gorliwie wykonuje rozkazy. Podczas bitwy pod Żyrzynem krzyczy jednak po polsku do Michała Heydenreicha okazując odwagę w walce z powstańcami. Laudański przebił się z 70 ludźmi, i z okrzykiem do ‘Kruka’ ‘Patrz tylko, ścierwo niemieckie, jak się Polak bije!’ s. 70 – Uczniowie powinni podkreślić ten cytat. Dyskusja, czy te słowa (nieco zmodyfikowane) mógłby wypowiedzieć pod Żyrzynem ‘Kruk’ do Laudańskiego: ‘Patrz tylko, ścierwo rosyjskie, jak się Polak bije!’ – czy oba zdania są prawdziwe? ‘Rozum wobec emocji i uczuć’(ćwiczenie z logiki).

Warto by poprowadzić dyskusję w klasie na temat wyborów etycznych Polaków związanych z powstaniem styczniowym: od lojalności do buntu.

Kolejna problematyka związana z najnowszą historią polski – walki partyzanckie ‘żołnierzy wyklętych’ z Sowietami i UB. -

W opowiadaniu Iwaszkiewicza występuje Kazimierz - najpierw zajęty przez powstańców następnie miasto opanowują wojska carskie. Rosjanie określają powstańców ‘bandytami’. Powrót do wstępu i celu przybycia narratora na Lubelszczyznę - poszukiwanie mogiły partyzanta z lat okupacji albo powojennych lat oporu.

‘- Gdzież są te bandy? – spytał po chwili Laudański. – Powstańcy? Poszli na Baranów’. S. 16 – pytanie, które zadawali ubowcy, w ten sposób pogardliwie określając ‘wyklętych’, Laudański nadgorliwy Polak zaprzędany służbie carskiej. (rozwiązanie zagadki pracy domowej dotyczącej ‘zaporczyków’).

Charakterystyka postaci drugoplanowych i epizodycznych, istotna dla społecznego kontekstu powstania, jako zrywu narodowego a nie stanowego:

Laura Kleniewska– ziemianka z powstańcami i jej oddanie powstaniu i ocena walk. ‘Pobiją Moskali i więcej z nimi nie będą walczyć’. Obywatel Wydrychiewicz wzbudzający odrazę u Laury a nawet ‘Kruka’. Okazuje się oddanym sprawie powstańczej kupcem, handlarzem, który wykorzystuje swoje umiejętności zawodowe

i cechy charakteru do zakupu amunicji i dostarczenia jej powstańcom. To również dzięki niemu ‘Kruk’ odnosi świetne zwycięstwo. Chłopi również walczą w powstaniu, przykłady wskazane przez uczniów: Michalak chłop zaufanym Kruka, młody chłop zabity przez Laudańskiego. Wnioski interpretacyjne: wszystkie stany uczestniczą w walkach powstańczych z wielkim oddaniem i poświęceniem, dotyczy to również włościan (przynajmniej tych z okolic toczących się w opowiadaniu walk). Ćwiczenia z poetyki: analiza kompozycji, zwłaszcza schematu fabularnego, typowego dla utworów o tematyce wojennej: przygotowanie do bitwy, noc przed bitwą w lecie żyrzyńskim. Przebieg bitwy, jej opis, z czyjej perspektywy, dlaczego najważniejszy jest Laudański a nie ‘Kruk’? Jak to należy zrozumieć, narrator opowiada się po stronie słabszych? A może inne propozycje? Paradoksalnie heroizm i odwaga Polaków (powstańców?) przedstawiona z pozycji carskiego oficera w sytuacji osaczenia, zasadzki? Warto by nauczyciel przypomniał inną bitwę ‘Kruka’ pod Fajslawicami (również Lubelskie), gdzie nastąpiła zmiana ról – tam Rosjanie osaczyli partię Heydenreicha i to on wykazał się odwagą i brawurą wyprowadzając część oddziału z okrążenia.

Końcowe wnioski interpretacyjne:

Uczniowie przytaczają fragment dotyczący listu Kruka do gen. Iwanowa na temat honoru i humanitarnego traktowania jeńców przez powstańców, i prośby ‘Kruka’, by podobnie postępował z partyzantami wziętymi do niewoli. (s. 74). Istotny fragment w kontekście losów młodego Aleksandra Głowackiego, który pojmany przez Rosjan nie został stracony, lecz rozkazem osadzony w więzieniu na Zamku w Lublinie na trzy miesiące. Nie trafił na zsyłkę, ze względu na młody wiek, zwolniono go z więzienia. Laudański po jego przeczytaniu rozplakał się, problematyka honoru – dlaczego walczy po stronie Rosjan? „i swoich zabił”.

Jedna z interpretacji –powstanie jako wojna domowa.

Kolejna jako przypowieść moralna o bezsensie wojny prowadzonej między ludźmi, przez wieki, bracia zabijają braci – wszyscy są braćmi, bez względu na pochodzenie, narodowość. ‘Wszyscy ludzie bracia, wszyscy na świecie, a zabijają się i strzelają, wieszają, mordują, cisną jedni drugich, prześladują – choć bracia’, str. 76.

Trzecia jako opowiadanie o wojnie domowej po 1945 r.: walce partyzanckiej toczącej się w okresie stalinowskim, między Polakami na służbie sowieckiej i podziemiem poakowskim.

ⁱTekst pomocniczy: „19 maja 1945 r. w sile trzech plutonów „Ducha”, „Jura” i „Renka” oddział zaatakował posterunek MO w Kazimierzu Dolnym. Posterunek znajdował się blisko rynku w kamienicy Kifnerów. Gdy „Zapora” z plutonem „Ducha” wjechali samochodem na rynek, obsada posterunku złożona z milicjantów i funkcjonariuszy UB z Puław zabarykadowała się. ‘Zapora’ ‘plastikiem’ wysadził drzwi posterunku, a żołnierze ‘Ducha’ opanowali go. Zabrali broń i amunicję, a resztę karabinów zniszczyli i porzucili na rynku. W tym samym czasie na pluton ‘Jura’ ubezpieczającego akcję od strony Puław natknęło się trzech funkcjonariuszy UB. Zginęli podczas wymiany ognia. Od strony Opola Lubelskiego nadjechała ciężarówka z trzema funkcjonariuszami. Zginęli również, a samochód został zniszczony. Uprowadzeni milicjanci z posterunku zostali wypuszczeni do domów. Natomiast funkcjonariusz UB, którego zidentyfikowano jako kata żołnierzy AK w Owczarni, postanowiono zlikwidować. Po akcji do Kazimierza wjechały czołgi NKWD i oddziały UB. Na szczęście rozbrojony przez akowca ‘Renka’ i wypuszczony żołnierz radziecki zeznał, że mieszkańcy nie brali udziału w walce, co uratowało ich przed represjami”, ‘Ad Rem’ 2006 nr 8 nr 9 Andrzej Kołtun, ‘„Żołnierze wyklęci”. Zgrupowania Ruch Oporu AK i Wolność i Niezawisłość „Zapory”’, cz. I i II.